

૨. કસ્તૂરબા

ગાંધીજીને આપણે બાપુના વહાલસોયા નામથી યાદ કરીએ છીએ, તો કસ્તૂરબાનું નામ આવતાં આપણા મુખમાંથી ‘અમારાં બા’ એવો ઉદ્ગાર ઉમળકા સાથે નીકળે છે. ગાંધીજી મહાન બન્યા તેમાં બાનો ફાળો જેવો તેવો ન હતો. કસ્તૂરબાનો જન્મ પોરબંદરમાં સને ૧૮૬૮ના એપ્રિલ માસમાં થયો હતો. પિતાનું નામ ગોકુલદાસ અને માતાનું નામ વ્રજકુંવર હતું. નાની ઉંમરે ગાંધીજી સાથે એમનું લગ્ન થયેલું. બહુ ઓછું ભણેલાં; પણ ઘણાં જાણકાર, સમજુ ને સુશીલ. ગાંધીજીની નાનીમોટી બધી વાતમાં તેમને સાથ આપી બધી લડતોમાં તે હંમેશાં મોખરે રહેતાં.

એની શરૂઆત થઈ આફ્રિકાથી. ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહની લડત ઉપાડી હતી. એમાં સ્ત્રીઓને જોડવાનું

વિચાર્યું. કસ્તૂરબાએ પહેલ કરી. આ નાનું-સૂનું પગલું ન હતું.

બા જેલમાં તો ગયાં; પણ એમણે બીજાના હાથનું રાંધેલું ખાવાની ના પાડી. જો ફળ મળે તો જ ખાવું, નહિ તો ભૂખે દેહ પડે તો ભલે, એવો પોતાનો નિશ્ચય એમણે સત્તાવાળાઓને જણાવ્યો. જેલ સત્તાવાળા મક્કમ રહ્યા. એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ એમ બાના નકોરડા ઉપવાસ શરૂ થઈ ગયા. જેલવાળા ઢીલા પડ્યા. પાંચ દિવસને અંતે બાને થોડાંક ફળ આપ્યાં. એટલાથી પેટ પૂરું ભરાય એમ ન હતું; પણ બાએ ચલાવી લીધું. આ રીતે ત્રણ મહિનાનું સખત તપ કરી બા જ્યારે જેલમાંથી છૂટ્યાં ત્યારે હાડપિંજર જેવાં બની બહાર આવ્યાં. આવાં હતાં ટેકીલાં અને ધર્મપરાયણ આપણાં બા કસ્તૂરબા.

આફ્રિકાથી દેશમાં આવ્યા પછી ગાંધીજીએ સાબરમતી નદીને કાંઠે સત્યાગ્રહ આશ્રમ સ્થાપ્યો. આજે એ સાબરમતી આશ્રમ નામે ઓળખાય છે. તે વખતે ત્યાં આશ્રમનાં માણસો સિવાય કોઈ વસ્તી ન હતી, ને મકાન પણ બે-ત્રણ. આશ્રમથી થોડેક દૂર એક મકાનમાં કેટલાક મજૂરો આશ્રમનું કામ કરતા હતા. પણ એક દિવસ ત્યાં ચોર આવ્યા ને મજૂરોને મારી, જે કંઈ હાથમાં આવ્યું તે લઈ ભાગી ગયા. આથી મજૂરો ગભરાઈ ગયા અને કામ કરવાની આનાકાની કરવા લાગ્યા. ગાંધીજીએ આશ્રમનાં લોકોને એ કામ સંભાળી લેવા સૂચવ્યું. બાએ બાપુજીના બોલ ઉપાડી લીધા. તે ડરામણી જગ્યાએ બા

ગયાં. બાને શું કામ આપવું એની મૂંઝવણ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકને થઈ. બાએ કહ્યું, ‘કેમ કામ નથી બતાવતા ? ગાયો માટે ગવાર નથી ભરડવાના ?’ અને તેમણે ઘંટીનો કબજો લઈ લીધો. નાનકડા ને નાજુક બાંધાનાં બાને દળતાં જોઈને સહુને ભારે ઉત્સાહ આવ્યો ને આખું વાતાવરણ ખીલી ઊઠ્યું.

બાપુજી સેવાગ્રામ હતા ને બા મરોલી ગયાં હતાં. ત્યાંથી તે આવવાનાં હતાં. જે ગાડીમાં તે આવવાનાં હતાં તે સવારની ગાડીમાં બા આવી શક્યાં નહિ. એ ટાપ્ટીવેલી ગાડી સુરતથી આવતી હતી. બા સવારે ન આવ્યાં એટલે એમને મળવા માટે ખાસ રોકાઈ રહેલી એક બહેને બાપુજીને સાંજે પૂછ્યું, ‘બા અત્યારની ગાડીએ તો આવશે ને ?’ સાંજની ગાડી મુંબઈ થઈને આવતી હતી; અને એ રસ્તે આવતાં વધુ પૈસા ખરચવા પડે એવું હતું. પેલી બહેનનો સવાલ સાંભળતાં બાપુજીએ કહ્યું, ‘જો બા પૈસાદારોનાં બા હશે તો અત્યારે આવશે ને ગરીબોનાં બા હશે તો ટાપ્ટીવેલીમાં સવારે આવશે.’ અને ખરેખર, બા બીજે દિવસે સવારે જ આવ્યાં ને સૌને લાગ્યું કે બા સાચેસાચ ગરીબોનાં ને લોકોનાં બા છે.

આવાં આપણાં બા બાપુજીનાં જીવનસાથી હતાં. તેમનામાં અખૂટ શક્તિ ને શ્રદ્ધા હતાં. ૧૯૪૨ની હિંદ છોડોની લડતમાં બાપુજી સાથે પૂનાના આગાખાન મહેલમાં તે કેદી બનીને ગયાં. ત્યાં જ ૨૨મી ફેબ્રુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૪૪ના રોજ એમનો દેહ પડ્યો. આજે એ સ્થળ ભારતનું એક પવિત્ર તીર્થ બન્યું છે.

શબ્દસમજૂતી

ઉમળકો કામ કે પસંદની વ્યક્તિ જોઈ મોં પર દેખાતો ઉત્સાહ **સુશીલ** સારા ચારિત્ર્યવાળું **દેહ** કાયા, શરીર **નિશ્ચય** આ કરવું જ છે એમ નક્કી કરવું તે, સંકલ્પ **મક્કમ** નિશ્ચયને વળગી રહેનાર અડગ **નકોરડો** કશું ખાધા વિનાનો, કોરો (ઉપવાસ) **ટેકીલાં** નિર્ણય ન બદલનાર, સ્વમાની **ધર્મપરાયણ** ધાર્મિક વૃત્તિવાળાં **વ્યવસ્થાપક** વ્યવસ્થા કરનાર **ગવાર** એક વનસ્પતિ, ગુવાર **બાંધો** શરીરનું બંધારણ, કાઠું **ટાપ્ટીવેલી** એક ટ્રેનનું નામ **જીવનસાથી** જીવનભર સાથે રહેનાર, પતિ કે પત્ની **અખૂટ** ખૂટે નહિ એવું અપાર

રૂઢિપ્રયોગો

મોખરે રહેવું - આગળ રહેવું, સક્રિય રહેવું. **દેહ પડવો** - મૃત્યુ થવું, અવસાન થવું. **ઢીલા પડવું** - નરમ થવું. **આનાકાની કરવી** - હા-ના કરવી. **બોલ ઉપાડી લેવો** - પડકાર ઝીલી લેવો **વાતાવરણ ખીલી ઊઠવું** - વાતાવરણ જીવંત બની જવું

